

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

eISSN: 3023 - 8498 • Yıl/ Year: 2025 • İlkbahar/ Spring • Sayı/ Issue: 15

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2025 – İlkbahar / Spring – Sayı / Issue: 15

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayı'ı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Öğretim Üyesi Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Dr. Öğretim Üyesi İlir Rruga

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına

Prof. Dr. Necdet Ünal

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. Mustafa Barış

mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Kaygısız

hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Sıddık Ağcöban

s.agcöban@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Prof. Dr. Nurullah Koltas

nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Öğretim Üyesi Uęur Boran

ugurboran@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Nisan / April – 2025

Araştırma Makaleleri / Articles

HÂMİD-İ BÎ-NEVÂ EL-KİRÎMÎ'NİN *VÂRİDÂT-I İLÂHİYYE* ADLI RİSÂLESİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Geliş Tarihi : 19 Ağustos 2024
Kabul Tarihi : 17 Şubat 2025

Özlem DEMİR*

Özet

Tasavvuf edebiyatının türlerinden biri sûflerin kalplerine doğan ilham ve feyzleri kaleme aldıkları vâridâtır. Bazı mutasavvıflar mükâşefe yoluyla elde edilen bilgileri gizlemeyi, bazıları da müridlerine aktarmayı tercih ettikleri için bu türde yazılan eserler net bir şekilde tespit edilememektedir. Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî'nin Vâridât-ı İlâhiyye adlı risâlesi bu türde yazılmıştır ve Tâhâ sûresinin 5. âyetinin tefsirini içermektedir. Eserin mukaddimesinde, risâlenin Hâmid Efendi'nin müridlerinin talep ve soruları üzerine kaleme aldığı bir vâridât olduğu belirtilmiştir. Müellifin Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ adlı bir diğer risâlesi de aynı içeriğe sahiptir ve bu eser işârî tefsir olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Hâmid Efendi'nin şimdiye kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan Vâridât-ı İlâhiyye adlı eserini tanıtmak ve vâridât türünde yazılmış bir metni literatüre kazandırmaktır. Bu makalede Vâridât-ı İlâhiyye ana hatlarıyla tanıtılmaya çalışılmış, müellifin aynı içeriğe sahip olan iki risâlesi karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Bu değerlendirmeler sonucunda bu iki eserin aynı metin olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Vâridât, Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî, Vâridât-ı İlâhiyye, Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ.

SOME THOUGHTS ON HÂMİD-İ BÎ-NEWÂ EL-KİRÎMÎ'S TREATISE NAMED *WÂRİDÂT-I İLÂHİYYE*

Abstract

One of the types of Sufi literature is the wâridât, in which sufis write down the inspirations and blessings that come to their hearts. Since some sufis preferred to hide the information they acquired through mukâshafa, and some preferred to pass it on to their disciples, the works written in this genre cannot be clearly identified. The treatise named Wâridât-ı İlâhiyye by Hâmid-i bî-Newâ el-Kırîmî was written in this genre and includes the interpretation of the 5th verse of surah Tâhâ. In the introduction of the work, it is stated that the treatise is a wâridât written by Hâmid Efendi in response to the demands and questions of his disciples. Another treatise of the author, named Tafsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arshi's-tewâ, has the same content and this work is described as mystical tafsîr. The aim of this study is to introduce Hâmid Efendi's work titled Wâridât-ı İlâhiyye, which has not been studied before, and to introduce a text written in the wâridât genre to the literature. In this article, an attempt has been made to introduce the main lines of Wâridât-ı İlâhiyye, and the author's two treatises with the same content have been compared to reveal their similarities and differences. As a result of these evaluations, it was tried to prove that these two works are the same text.

Keywords: Sufism, Wâridât, Hâmid-i bî-Newâ el-Kırîmî, Wâridât-ı İlâhiyye, Tafsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arshi's-tewâ.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Kursu Öğreticisi, d.ozlem81@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8181-2670.

DOI: 10.53336/rumeli.1535750

İntihal: Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Demir, Özlem, "Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî'nin Vâridât-I İlâhiyye Adlı Risâlesi Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (2025), 41-62. <https://doi.org/10.53336/rumeli.1535750>.

Copyright © CC BY-NC 4.0

Giriş

XVIII. yüzyılda yaşamış olan mutasavvıf Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî'nin (ö. 1215/1800-1801) hayatıyla ilgili elimizde kısıtlı ve birbiriyle çelişen bilgiler mevcuttur. Onun hayatıyla ilgili başlıca kaynaklarımız Halvetî şeyhi olduğu, vefat tarihi ve nerede medfun olduğu gibi birkaç hususta sınırlı bilgi içeren Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1925) ve Hüseyin Vassâf'ın (ö. 1929) eserlerindeki nakillerdir.¹ Hâmid Efendi'nin hayatıyla ilgili pek çok mesele oğlu Hasan Kırîmî'nin istinsah ettiği *Sırât-ı Müstakîm*, diğer adıyla *er-Risâle 'acûbeti fî hakkı 'z-zikri li-nâmukihî*'de verdiği bilgilerle aydınlığa kavuşmuştur.² Buna göre Hâmid Efendi aslen Kaşgarî olup Kırım'ın Karasu şehrinde dünyaya gelmiştir. İsmi “Şeyh Hâmid Efendi” iken halk arasında “Kırîmî Efendi” olarak tanınmakta, fukaranın indinde ise “Azîz” olarak anılmaktadır. Kırım'a bağlı Rusçuk şehrinde irşâd faaliyetlerinde bulunmuş, 1184/1770-1771 senesinde Kırım muhasara altındayken oradan hicret etmiş, birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra Rumeli tarafına yönelerek Tekfurdağı'na yerleşmiş, yanında Şevbân Dede adında bir meczubu da götürmüştür. Buraya yerleştikten sonra Ağaban beldesinin ileri gelenlerinden bir zat onlara bir bina inşa etmiştir. Belli bir süre sonra İstanbul'a dönmüş, orada irşâd faaliyetinde bulunmuş ve 1215/1800-1801 senesinde vefat etmiştir. Türbesi Kulekapısı Mevlevihanesi'nde Fasih Dede türbesi civarındadır. Burada defnedilmesinin hikmeti ise Hz. Mevlânâ'ya ma'nen intisâp edip ona halef olması ve daha sonra zâhiren de onun tarîkine girmesidir.³

Hâmid Efendi'nin hem Halvetî hem Mevlevî olması sebebiyle eserlerinin çoğu tasavvufî konuları içermektedir. Kaynaklarda ismi geçen eserleri şunlardır: *Tefsîru âyet-i er-Rahmân ale'l-'arşi'stevâ*, *Risâle fî vâcibü'l-vücûd*, *Risâle-i Şeyh Hâmid-i bî-Nevâ*, *Mürşide Rabt-ı Kalb Etmek ya da Kalpteki Nûrun Mertebeleri Hakkındaki Risâle*, *Niyâzî-i Mısırî'nin Gönderdiği Mektup ve Âyine-i İskenderî Hakkındaki Risâle*, *er-Risâle 'acûbeti fî hakkı 'z-zikri li-nâmukihî*, *Nutk-ı Şerîf*, *Vâridât-ı İlâhiyye*, *Mirkâtü'l-marîfe*, *Yûnus Emre'nin “Çıktım Erik*

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 11; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (İstanbul: Kitabevi Yayınları), 3/348. Hâmid Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Süleyman Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen “Kırîmî” Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 368; Hüseyin Topal – Emrah Baş, “Şeyh Hâmid Kırîmî'nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmân ale'l-'arşi'stevâ* İsimli Risâlesi”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 202-203; Müzekkir Kızılkaya, “Hamîd Kırîmî'nin Hayatına Dair Bir Değerlendirme ve Bilinmeyen Şiirleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 25/49 (2022), 154-159; Furkan Ustakurt vd., “Tekirdağ'da Bir Gülşenî Şeyhi: Hâmid-i Bî-Nevâ'nın Hayatı ve Eserleri”, *Tekirdağ'da Dinî ve Kültürel Hayat*, ed. Hasan Keskin (Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tekirdağ Kültür-Tarih-Sanat Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2022), 442-443; Komisyon, “Hâmid-i Bînevâ”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 4/86.

² Hasan b. Seyyid Hâmid Kırîmî, *Sırât-ı Müstakîm* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 360), 2b-3a.

³ Hasan Kırîmî, *Sırât-ı Müstakîm* (Osman Ergin, 360), 2b-3a.

Dalına” Beytinin Şerhi.⁴ Hüseyin Topal ve Emrah Baş, *Mirkâtü’l-marife* ile *Yûnus Emre’nin “Çıktım Erik Dalına” Beytinin Şerhi*’nin Hâmid Efendi’ye yanlışlıkla nispet edildiğini ileri sürmektedir.⁵

Hâmid Efendi’nin eserleri arasında zikredilen *Vâridât-ı İlâhiyye*, isminden anlaşılacağı üzere vâridât türünde kaleme alınmıştır. Eserin mukaddimesindeki sebep-i telife göre müridlerinin kendisinden hatıra olarak ilâhî vâridâtlarından bir risâle talep etmelerine binaen yazılmıştır. Çalışmamıza konu teşkil etmesi sebebiyle “vârid” ve “havâtır” istilahlarının manalarına ve aralarındaki farklara değinmemiz gerekmektedir. Vârid, “kulun kastı olmaksızın gaybden (Hak’tan) kalbe gelen manalar” şeklinde tarif edilmekte olup vâridler hem Hak hem ilim kaynaklı olabilmektedir. “Allah’tan gelen vârid vârid-i Hak, ilimden gelen de vârid-i ilim” olarak isimlendirilmektedir. “Hak’tan gelen feyz ve ilhama vâridât-ı ilâhiyye, vâridât-ı Rabbâniyye de denir.”⁶ Kalbe gelen ilhamları ele alan eserler de “vâridât” türünü oluşturmaktadır. Mutasavvıflar vâridin havâtırdan farkını özellikle belirtmişlerdir. Buna göre havâtır melek veya şeytanın kalbe mana vermesiyle gerçekleşmekte, bazen de vesvese olarak zuhur etmektedir. Melekten gelirse “ilham”, şeytandan gelirse “vesvese”, nefisten gelirse de “hevâcis” olarak adlandırılmaktadır. Hak’tan gelene de hâtır-ı Hak denilmektedir.⁷ Vâridât havâtırdan daha kapsamlı bir kavramdır. Havâtırda hitap gibi söze dayalı ilham ve feyzler söz konusuyken vâridât; sürûr, hüzn, kabz, bast gibi hâllere göre çeşitlilik arz etmektedir.⁸ Risâle Hak’tan gelen ilhamlardan oluştuğu için *Vâridât-ı İlâhiyye* olarak isimlendirilerek benzer türlerle karıştırılmaması sağlanmıştır.

Vâridât-ı İlâhiyye üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Hâmid Efendi’nin hayatı ve eserleri hakkında yazılan üç makale ve bir yüksek lisans tezinde *Vâridât-ı İlâhiyye* ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Süleyman Gür, risâle hakkında detaylı bilgi vermeyip sadece isim, varak aralığı ile kütüphane künyesini zikretmiştir.⁹ Topal ve Baş, *Vâridât-ı İlâhiyye*’ye müellifin eserleri arasında yer vermemiş,¹⁰ Müzekkir Kızılkaya, Ali Emiri Koleksiyonu, 765’te *Vâridât-ı İlâhiyye* ismiyle kayıtlı

⁴ Hâmid Efendi’nin eserleri hakkında bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, 11; Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen “Kırımî” Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi”, 368-370; Topal – Baş, “Şeyh Hâmid Kırımî’nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale’l-arşi’stevâ* İsimli Risâlesi”, 203-206; Kızılkaya, “Hamîd Kırımî’nin Hayatına Dair Bir Değerlendirme ve Bilinmeyen Şiirleri”, 159-164; Furkan Ustakurt vd., “Tekirdağ’da Bir Gülşenî Şeyhi: Hâmid-i Bî-Nevâ’nın Hayatı ve Eserleri”, 444-447; Komisyon, “Hâmid-i Bînevâ”, 4/86.

⁵ Topal – Baş, “Şeyh Hâmid Kırımî’nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale’l-arşi’stevâ* İsimli Risâlesi”, 205-206.

⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 374.

⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 177.

⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 179.

⁹ Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen “Kırımî” Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi”, 369.

¹⁰ Topal – Baş, “Şeyh Hâmid Kırımî’nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale’l-arşi’stevâ* İsimli Risâlesi”, 203-206.

olmasına rağmen eserin er-Rahmânu ale'l-arşı'stevâ âyetinin tefsiri olduğunu belirtmiştir.¹¹ İslam Tokhlu ise mezkûr risâlenin yer aldığı Ali Emiri Koleksiyonu, 765'i *Tefsîru er-Râhmânu 'ale'l-arşı'tevâ*'nın yazmaları arasında zikretmiş ama *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin sadece ismini vererek risâleyi müellifin diğer eserleri arasında sıralamıştır.¹²

Vâridât-ı İlâhiyye ile aynı eser olarak kabul edilebilecek kadar benzer özellikler gösteren *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ* ile ilgili Topal ve Baş'ın bir makalesi bulunmaktadır.¹³ Makalenin giriş bölümünde "istivâ" kavramı detaylıca işlenmiş, risâleye konu teşkil eden âyetle ilgili tefsirlerdeki yorumlara yer verilmiştir. Makalede öncelikle Hâmid Efendi'nin hayatı, tasavvufî çevresi ve eserleri ele alınmıştır. Eserleri müellife aidiyeti kesin olanlar, müellife nisbet edilen fakat günümüze ulaşamayanlar ve yanlışlıkla müellife nisbet edilenler şeklinde gruplandırılarak işlenmiştir. Diğer bölüm risâleye ayrılmıştır. Risâlenin ismi, telif sebebi, üslubu ve yazma nüshaları ile Hâmid Efendi'nin âyetin zâhirî ve işârî tefsiriyle ilgili yorumları ayrı başlıklar altında yazılmıştır. Nüsha tavsiflerinden sonra tenkitli metinde takip edilen ilkeler ve eserin tenkitli metniyle çalışma tamamlanmıştır. Tenkitli metinden önce eserin farklı nüshalarından resim örneklerine yer verilmiştir.

Furkan Ustakurt, Selami Şimşek ve Ahmet Vural'ın çalışmasında da bu risâlenin "Risâle-i Şeyh Hâmid Bî-Nevâ" başlığı altında metni verilmiştir.¹⁴ Latin harflerine aktarılan metinde risâlenin hangi nüshasının esas alındığı belirtilmemiştir fakat metnin sonundaki "sene 1187 fi Şevvâl 17" tarihinden Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 9223/2 demirbaş numaralı nüsha olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

Bu çalışmada ise ismi, telif sebebi, üslubu, içeriği, yazma nüshalarıyla *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin genel özellikleri ve mahiyeti incelenmiş, *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ* ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin Genel Özellikleri

Risâlede konu başlığı yoktur ve eserin ismi yer almamaktadır. Yalnız metnin başında geçen "ba'z-ı ihvân-ı bâ-safâ ve 'âşıkân-ı sâdikân Hazret-i 'azîze ziyâdesiyle niyâz u iltimâs eyleyip dediler ki: 'Sultânım kendi *Vâridât-ı İlâhiyyenizden* bir risâle teşrif [ve]¹⁶ tasnîf buyurasız."¹⁷ cümlelerinde eserin ismine rastlanmaktadır. Eserde ferâğ kaydı olmadığı için

¹¹ Kızılkaya, "Hamîd Kırîmî'nin Hayatına Dair Bir Değerlendirme ve Bilinmeyen Şiirleri", 161-162.

¹² İslam Tokhlu, *Kırımlı Süfler: Tarih ve Literatür* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 78-79.

¹³ Topal – Baş, "Şeyh Hâmid Kırîmî'nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale'l-arşı's-tevâ* İsimli Risâlesi", 196-231.

¹⁴ Ustakurt vd., "Tekirdağ'da Bir Gülşenî Şeyhi: Hâmid-i Bî-Nevâ'nın Hayatı ve Eserleri", 448-455.

¹⁵ Topal – Baş, "Şeyh Hâmid Kırîmî'nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale'l-arşı's-tevâ* İsimli Risâlesi", 210.

¹⁶ Metin üzerinde yaptığımız düzeltmeler köşeli parantez "[]" ile gösterilmiştir.

¹⁷ Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 765), 2b.

müellif veya müstensih ismi, telif veya istinsah tarihi ile ilgili de bilgi bulunmamaktadır. Ancak sebep-i telif zikredilirken “Hazret-i Şeyh Hâmid Seyyid Kırîmî rahmetullâhi Teâlâ ‘aleyhi’l-Bârî”¹⁸ şeklinde müellifin ismine yer verilmiştir.

Risâlenin sebep-i telifi eserin başında “emmâ ba’d iş bu şerh-i şerîfin tahrîrine bâis ve tastîrine sebep budur ki...” cümlesiyle başlayan bölümde ifade edilmiştir. Buna göre Şeyh Hâmid Seyyid Kırîmî, Rusçuk şehrinde müridlerini meşreplerine göre irşâd ederken içlerinden bazı ihvân ve âşıkân şeyhin samimiyetinden cesaret bularak kendisinden hatıra olması için *Vâridât-ı İlâhiyyelerinden* bir risâle tasnif etmesini rica etmişlerdir. Belli bir süre geçtikten sonra Hâmid Efendi, bâtinî işaret ve Rabbânî icazetin zuhuruyla *er-Rahmânü ‘ale’l-arşı’stevâ*¹⁹ âyet-i kerîmesinin tefsir-i hakîkîsini buyurmuştur. Şeyhin hemen akabinde “iklîm-i vücûd-i insâniyye olan ‘arş-ı ma’neviyye üzre halîfetü’r-Rahmân olan rûh-i sultâniyyenin keyfiyyet-i istivâlarından suâl buyurmuşsunuz.”²⁰ şeklinde cevap vermesi daha önce müridlerin istivâ konusu hakkında şerh talebinde bulunduklarını düşündürmektedir.

Vâridât-ı İlâhiyye’nin başından itibaren sanatlı bir dil kullanılmıştır. Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin zengince kullanıldığı metinde arkaik Türkçe kelime ve fiillere de rastlanmaktadır. Sanatlı bir dil kullanılmasına rağmen risâle, kendi döneminde kaleme alınan mensûr eserlere göre daha anlaşılır bir yapıya sahiptir. Eserde kullanılan dil ve üslup da Hâmid Efendi’nin edebî yönünün güçlü olduğunu göstermekte ve bu sebeple eseri edebî açıdan değerli kılmaktadır. Eserde yer alan tasavvufî kavramlar ve terimler metnin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Diğer tasavvufî eserlerde olduğu gibi mezkûr risâlenin de tam anlaşılması için tasavvuf kültürüne hâkim olmak gerekmektedir. Metnin vâridât olarak nitelendirilmesi ve işârî tefsir şeklinde kaleme alınması da anlaşılmasını zorlaştıran faktörlerdendir. Eserde müellif kendine veya başkasına ait bir manzumeye yer vermemiştir. Binden fazla ilahisi ve gazeli olduğu nakledilen ve *Nutk-i Şerîf*’i kaleme alan Hâmid Efendi²¹ bu eserinde manzumeye yer vermemiştir.

Hâmid Efendi’nin risâlede en çok yararlandığı kaynak Kur’ân-ı Kerîm’dir. Konuyu açıklarken metinle bütünlük oluşturacak şekilde âyetleri metne dâhil etmiştir. Ancak metinde geçen el-Meâric 70/19,²² Yûnus 10/90,²³ el-İsrâ 17/81,²⁴ el-Enfâl 8/48,²⁵ Tâhâ 20/106-107,²⁶

¹⁸ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 2a.

¹⁹ *Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, çev. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), Tâhâ 20/5. “*Rahmân, Arş’a istivâ etmiştir.*”

²⁰ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 2a-2b.

²¹ Kızılkaya, “Hamîd Kırîmî’nin Hayatına Dair Bir Değerlendirme ve Bilinmeyen Şiirleri”, 163-177.

²² Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 4a.

²³ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 5b.

Yûsuf 12/31,²⁷ el-Fecr 89/27,²⁸ el-Bakara 2/186²⁹ ve el-En'âm 6/59³⁰ âyetlerinin naklinde hata ve eksiklikler görülmektedir. Çoğunlukla basit okuma hatası şeklinde görülen bu kusurların müstensih kaynaklı olduğu varsayılabilir. Âyetlerin haricinde esere konu teşkil eden “istivâ” kavramının tanımını yaparken Enes b. Mâlik’e nispet ettiği “İstivâ bilinmez, keyfiyetini akıl almaz, ona iman vaciptir ve onun hakkında soru sormak bidattir.”³¹ sözünü nakletmiştir. Eserin metninde âyetler ve istivâ tarifi dışında kudsî hadis olarak değerlendirilebilecek olan “yâ ‘ibâdî innî a‘şaktü ileyke”³² cümlesi ile “el-mecâzû kantaratü’l-hakikat”³³ ve “tercîhu uhrâ ‘ale’l-ûlâ”³⁴ Arapça darb-ı meselleri de yer almaktadır.

Risâle klasik üslupta yazılmıştır. Öncelikle mukaddimede Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) övgüyle esere başlayan Hâmid Efendi sırasıyla onun âl ü ashâbına, eşlerine, zürriyyetine, Hulefâ-yı Râşidîn’e, ashâb-ı suffeye, on iki imama ve on dört masuma, cümle ashâb, tâbiîn ve tebe-i tâbiîne selam göndererek söze devam etmiştir ki onların İslâm’a hizmet etmeleri sebebiyle cümle peygamberler ve mukarreb melekler ile desteklendiğini belirtmiştir. Sonrasında eserin sebep-i telifinin yer aldığı bölüm bulunmaktadır. Müellif eserin girizgâhında el-İsrâ 17/70³⁵ ve el-Fetih 48/1³⁶ âyetleriyle yukarıda belirttiğimiz kudsî hadis olarak değerlendirebilecek “yâ ‘ibâdî innî a‘şaktü ileyke”³⁷ cümlesini delil olarak nakletmiştir.

Eserin Ali Emiri Koleksiyonu, 765’te tek nüshası bulunmaktadır. Yazma nüshanın başında eserin ismi bulunmamaktadır. Nüshanın cildi yıpranmış koyu yeşildir ve eser defter görünümündedir. Nüshanın şirazesı, cilbendi, mikleb ve sertâbı yoktur. Risâle 1b-8b varak aralığındadır ve yazma nüshada sadece bu eser bulunmaktadır. Sayfa kenarlarında herhangi bir numaralandırma yapılmamıştır. Varaklarda eksiklik, kopukluk ve karışıklık yoktur. Sayfa kenarlarında baştan sona kadar çift cedvel çekilmiştir, sadece 1b ve 2a’da cedvellerin içi koyu sarı mürekkeple doldurulmuştur. Metin tek sütun şeklinde yazılmıştır ve varaklarda satır

²⁴ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 5b.

²⁵ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 5b.

²⁶ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 5b.

²⁷ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 6b.

²⁸ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 7a.

²⁹ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 7b.

³⁰ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 8b.

³¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’*, nşr. Muhammed Mustafa el-Azamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 2004), 1/253.

³² Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 2b. Ey kullarım! Muhakkak ki ben size çok sevdirdim.

³³ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 3b. Ali el-Kârî, *Şerhu’ş-Şifâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2000), 2/103. Mecaz, hakikatin kemerli taş köprüsüdür.

³⁴ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 6a. Son tercih ilkinden üstündür.

³⁵ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 1b. el-İsrâ 17/70. “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.”

³⁶ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 2a. el-Fetih 48/1. “Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik.”

³⁷ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 2b. Ey kullarım! Muhakkak ki ben size çok sevdirdim.

sayısı farklılık göstermektedir. 1b 11, 6b 16, 7a 17, 7b ve 8a 18, 8b 16 satır, diğer varak yüzleri 15 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın yazısı siyah mürekkepli, yaldızsız, harekesiz ve ta'liktir. Başta âyetler olmak üzere tüm nakillerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Tüm varakların “b” yüzünün sol alt köşesinde reddâdeler bulunmaktadır. Nüshanın sadece başında, kubbe şeklinde, yeşil ve altın sarısıyla renklendirilmiş basit bir serlevha bulunmaktadır. Bu serlevhanın kubbe kısmının üstünde yukarıya doğru yeşil ve altın sarısı çiçekli tığlar serpiştirilmiştir. Yazmanın herhangi bir yerinde tezhip, minyatür vb. yoktur. Nüshanın ilk sayfasında Arapça ve Türkçe yazılarla kütüphane kayıt bilgileri bulunmaktadır. Yazmada zahriye ve fevâid, hâtimede ise ferâğ kaydı yoktur. Bu sebeple müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nüshanın sonunda 9a ve 9b’de İsmail Hakkı Bursevî’nin Tekfurdağı’ni ziyareti esnasında sohbet meclisinde anlatmış olduğu bir mevzunun yer aldığı kısa bir risâle bulunmaktadır. Kütüphane mührü bu risâlenin bitiminde yer almaktadır.

2. Vâridât-ı İlâhiyye’nin Muhtevası

Vâridât-ı İlâhiyye’nin muhtevasına baktığımızda sûfîlerin kalplerine doğan ilham ve işaretlerle Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini yorumladıkları işârî tefsir³⁸ örneği olduğu görülmektedir. Hâmid Efendi, “tahta oturmak, hâkim olmak, yukarı çıkmak, yönelmek, yerleşmek, karar kılmak, mutedil ve eşit olmak”³⁹ gibi manalara gelen ve âlimler tarafından da çoğunlukla “Allah’ın tüm kâinat üzerinde mutlak güç ve otorite olması, tüm varlıkları hâkimiyeti altına alarak yönetmesi”⁴⁰ şeklinde yorumlanan “istivâ” kavramını ilâhî ilhamın etkisiyle farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ona göre istivâ, kulun nefis terbiyesi ve tezkiyesiyle kendini şeytanın desiselerinden arındırmasından sonra Rahmân’ın kulun kalbine tecelli etmesidir. Risâlede genel olarak kulun derece derece bu mertebeye ulaşması için kat etmesi gereken yol anlatılmıştır.

Müridlerinin talebi üzerine Tâhâ sûresinin 5. âyetinin tefsirine başlarken Hâmid Efendi, “istivâ” kavramının mahiyetini belirtmek için Enes b. Mâlik’e ait olduğunu söylediği “İstivâ bilinmez, keyfiyetini akıl almaz, ona iman vaciptir ve onun hakkında soru sormak bidattir.” mealindeki sözü aktararak konunun ağırlığını ve bilinmezliğini baştan ortaya koymuştur.⁴¹ Genel olarak müellif, “istivâ” kavramını Rahmân’ın kullarının kalbi üzerine tasarruf etmesi olarak değerlendirerek işârî tefsir yolunu tercih etmiştir. Rahmân’ın insanın

³⁸ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424.

³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “İstivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/402.

⁴⁰ Yavuz, “İstivâ”, 23/403.

⁴¹ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 3a.

kalbine istivâ etmesini karışık ve sırlı bir mesele olarak değerlendirek istivânın kınama bildiren bir sıfat olduğunu belirtmiş; “rûh-i izâfî, sıfât-ı zem, zât-ı rûh, âlem-i emr” kavramlarına değinmiştir. “Âlem-i emr, âlem-i halkın müntehasıdır, arş-ı Rahmân âlem-i emre nâzır olduğunda ve takdîr-i ilâhî zuhura geldiğinde ehl-i semâvât buna teslim olup kabul ederler.” şeklinde konuya değinmiştir. Bu bölümde müellif el-En’âm 6/96⁴² âyetini nakletmiştir.⁴³

Zât-ı rûh-i revâniden bahsetmek için ruhlar âlemiyle ilgili sağlam bilgi gerekmektedir. Sıfat ruha muhtaçtır, fiiller ruhtur ve fiiller de ruhta sükûna muhtaçtır. Ruh üç mertebedir, en düşük makamı geçmek için en yüce makamı geçmek gerekmektedir. Nefis de zât, sıfât ve ef’âl olmak üzere üç mertebedir. Zâtı tüketmek sıfâtı tüketmedikçe olmaz. Sıfâtı tüketmek de ef’âli tüketmeye muhtaçtır. Müellif “Bunlar derece derece yok olmadıkça Rahmân’ın yaratması, arşı ve istivâsı anlaşılamaz.” diyerek “Mecâz, hakikatin köprüsüdür.” sözünü aktarmıştır.⁴⁴

Hâmid Efendi, bundan sonraki bölümlerde kulun yolculuğuna değinmektedir. Nefsine uyup şehvetini tatmin için yaşayan gaflette kalmış bir kul, Allah’ın inayetiyle bu hâlimden haberdar ve pişman olup kurtulmaya çalışmak ister fakat bir pîre bağlanıp evrâd ve zikirle meşgul olmadan bu kurtuluş mümkün değildir. Hâmid Efendi, bu kulun durumunu tasvir ederken kulu kötülüğe sevk eden akl-ı maâşî şerli bir vezire, şeytanı da veziri etkileyen müşîrine benzetmiştir. Bu hâl üzere kalıp hüsrana uğrayan güruh, bu durumu fark edince hemen pişman olup bir müddet nefisle ve şeytanla savaştıktan sonra Allah’ın inayetiyle kurtuluşa erer ama bunun için nefsi öldürmek gereklidir. Bu bölümü işlerken er-Rûm 30/41,⁴⁵ el-Meâric 70/19,⁴⁶ el-Meâric 70/20-21,⁴⁷ et-Tevbe 9/67,⁴⁸ ez-Zuhruf 43/38⁴⁹ ve el-Ankebût 29/69⁵⁰ âyetlerinden yararlanmıştır.⁵¹

Müellif, hemen akabinde kulun nefs-i mutmainne mertebesine erişmesini açıklayarak konuya devam etmiştir. Buna göre kul ne kadar nefsin fiillerini yok ederse ve nefsin kötülükleriyle mücadele ederse o kadar mertebesi yükselir, makam-ı mülhimeye ulaşır. Nefsin

⁴² el-En’âm 6/96, Fussilet 41/12. “İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah’ın takdiridir.”

⁴³ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 3a.

⁴⁴ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 3a-3b.

⁴⁵ er-Rûm 30/41. “Karada ve denizde düzen bozuldu.”

⁴⁶ el-Meâric 70/19. “Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır.”

⁴⁷ el-Meâric 70/20-21. “Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir.”

⁴⁸ et-Tevbe 9/67. “Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkor.”

⁴⁹ ez-Zuhruf 43/38. “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın!”

⁵⁰ el-Ankebût 29/69. “Ama bizim yolumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz.”

⁵¹ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 3b-4b.

sıfatlarını yok ettikçe gözü açılır, nefsin aslında bütün kötülüklerin anası olduğunu fark eder. Şimdiye kadar kendini kötülüğe sevk eden nefis düşmanını katleder. Belli bir müddet şaşkın ve sersemlemiş olarak gezdikten sonra nefs-i emmâreyi mağlup ederek kalben itminan bulur ve mutmainne makamına erişir. Hâmid Efendi bu hususu açıklarken de eş-Şuarâ 26/88-89,⁵² eş-Şems 91/8⁵³ ve Yûnus 10/90⁵⁴ âyetlerini nakletmiştir.⁵⁵

Hâmid Efendi, sâlikin kurtuluş yolculuğunu anlatırken kötülük yapan vezirin müşîrini tekrar konuya dâhil etmiştir. Bu müşîr pişmanlık duyup kendini kurtarma yolunu ararken ona bu çıkışın kapalı olduğu ve ahirette cezasını çekeceği bildirilir. Kul, kötülük ve fesattan kurtulduğu için şükür secdesi edip kendisine doğru yolu gösterecek bir rehber talep ettiğinde kendisine “akl-ı meâd ve hubb-i vidâd” işaret edilir. Şeytanın desiselerinden kurtulan kul, Kur’ân-ı Kerîm’e gönülden ve samimiyetle bağlanır ve gönlüne bir ateş düşer. Gülşenden ayrı kalmış bülbül ve yârin kâkülünün kokusu için Çin sahralarına düşen abdâl misali âh eden kul, âlemlerin padişahının cemalini görme arzusuyla yanıp tutuşur. Yalnız onun cemali âşıklar için kapalıdır. Müellif bu bölümde de el-İsrâ 17/81,⁵⁶ el-Enfâl 8/48,⁵⁷ Tâhâ 20/106-107,⁵⁸ İbrâhîm 14/48⁵⁹ ve Sâd 38/26⁶⁰ âyetleriyle konuyu açıklamıştır.⁶¹

Kulun geçirdiği ruhî tekâmül süreci işlenmeye devam etmektedir. Belirli bir süre geçtikten sonra sâlik, gizli sırlara muttali oldukça gayrete gelir, ruhun fiillerini ve sıfatın hâllerini yok etmekle meşgulken ve kademe kademe bu yolda ilerlerken şeksiz ve şüphesiz cemâl-i Rahmân ona nümâyân olur. Âşık onu üstün bir melek zannedip secdeye gider ve yalnız Allah’a secde etmesi hususunda uyarılır. Kul pişman olup mümin olduğunu dile getirir. Hoşnut olarak cennete girmekle müjdelenir. Âşık bu hâlden sonra yine şaşkına döner, halk onu divane sanır ama o Rahmân’ın cemaline mazhar olmuştur. Bu hâlde ve dehşet makamında derdine derman olacak kimseyi arayıp durur. Yine derece derece fiil ve sıfatları geçtikçe Rahmân’a olan aşkıdan daha çok yanar, perişan bir hâlde çare ararken çareyi

⁵² eş-Şuarâ 26/88-89. “O gün, ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah’a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).”

⁵³ eş-Şems 91/8. “İyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki”

⁵⁴ Yûnus 10/90. “Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı’dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de Müslümanlardanım.”

⁵⁵ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 4b-5b.

⁵⁶ el-İsrâ 17/81. “Yine de ki: Hak geldi; batıl yıkılıp gitti.”

⁵⁷ el-Enfâl 8/48. “Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah’tan korkuyorum; Allah’ın azabı şiddetlidir, dedi.”

⁵⁸ Tâhâ 20/106-107. “Böylece yerlerini dümdüz, bomboş bıraktık. Orada ne bir iniş ne de bir yokuş görebileceksin.”

⁵⁹ İbrâhîm 14/48. “Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) hâline getirildiği, (insanlar) bir ve gücüne karşı durulamaz olan Allah’ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerin cezasını verecektir).”

⁶⁰ Sâd 38/26. “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halîfe yaptık, hükmet.”

⁶¹ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 5b-6b.

kalbinde bulur. Aşk ateşi gittikçe şiddetlenir, öyle bir hâle gelir ki halk ile Hakk'ı ayıramaz. Yine ilâhî sır gereği bu makamdan başka makama geçer, önce sûreten nüzûl⁶² manen urûc⁶³ olup sıfatların tecellisine düşer, Hakk'ı sıfatlarıyla müşahede eder. Mahbubunu üryan veya süslü elbiseyle görmüş gibi bir ruh hâline bürünür. Daha sonra yine sûreten nüzûl manen urûc olup esmâ-i hüsnâ tecellisine erişir. Birkaç kere sûreten nüzûl manen urûc hâli devam eder. Bu mi'râcın son noktasıdır. İnsânî ve ilâhî mertebeler nihayete erişir. Âşık cümle âlemlerin kendi tasarrufunda olan bir köle olduğunu müşahede eder. Müellif bu bölümde de Yûsuf 12/31,⁶⁴ el-Mü'minûn 23/36,⁶⁵ Fussilet 41/37,⁶⁶ el-En'âm 6/79,⁶⁷ el-Fecr 89/27-30,⁶⁸ Kâf 50/22,⁶⁹ en-Necm 53/17,⁷⁰ Hûd 11/78⁷¹ ve el-Bakara 2/186⁷² âyetlerinden yararlanmışır.⁷³

Bütün bu makamları ve hâlleri geçen zâtın kalbi, Rahmân'ın arşa istivâ etmesi sırrına tamamen mazhar olmuştur ve müşahede etmediği makam kalmamıştır. Lakin vâcibü'l-vücûd mertebesindeki istivâ durumunu yalnız Allah bilir. Hâmid Efendi, bu bölümü ve eseri el-En'âm 6/59⁷⁴ âyetiyle bitirmiştir. Eserin sonunda bu küçük çaplı risâleyi sevenlerine ve dostlarına hatıra olması için kaleme aldığını belirtmiş, sorulan sorunun cevabının bu risâlede bulunduğunu bildirip eksik ve kusurları için özür dileyerek cümlelerini tamamlamıştır.⁷⁵

Genel olarak risâlenin içeriğine bakıldığında, Hâmid Efendi'nin kulun Rahmân'ın kalbine istivâ etmesi sürecini işlerken belli bir disipline sahip olduğu görülmektedir. Nefsin mertebelerini sırayla ele almış, metinde verdiği benzetmelerle konunun daha iyi anlaşılmasını hedeflemiştir. Âyetleri metne dâhil etmesi bu hedefinin bir göstergesidir. Anlattığı bölümle ilgili veya konunun akışına uygun olanları insicamı bozmayacak şekilde düzenlemiştir. Kanaatimizce, *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin âyet mealleri dikkate alınarak okunması metni anlamaya

⁶² "Nüzul: Yukarıdan aşağıya inme." İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 2/2372.

⁶³ "Uruc etmek: Yukarı çıkmak, yükselmek." İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3/3242.

⁶⁴ Yûsuf 12/31. "Bu ancak üstün bir melektir!"

⁶⁵ el-Mü'minûn 23/36. "Bu size vaâdedilen (öldükten sonra yeniden dirilmek, gerçek olmaktan) çok uzak!"

⁶⁶ Fussilet 41/37. "Güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin."

⁶⁷ el-En'âm 6/79. "Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."

⁶⁸ el-Fecr 89/27-30. "Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!"

⁶⁹ Kâf 50/22. "Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir)."

⁷⁰ en-Necm 53/17. "Göz kaymadı."

⁷¹ Hûd 11/78. "İçinizde akli başında bir adam yok mu!"

⁷² el-Bakara 2/186. "Ben çok yakınlım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm."

⁷³ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 6b-8b.

⁷⁴ el-En'âm 6/59. "Onları O'ndan başkası bilmez."

⁷⁵ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 8b.

katkı sağlayacaktır. Bu çalışma eseri genel olarak tanıtma amacı taşıdığı için âyetlerin tahlili ve metin içerisinde değerlendirilmesi konusuna değinilmemiştir.

3. *Vâridât-ı İlâhiyye* ile *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ* Arasındaki Farklılıklar

Hâmid Efendi’nin *Vâridât-ı İlâhiyye* ile *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ* isimli risâleleri aynı eser denilecek kadar benzer özellikler göstermektedir. Hatta bu iki risâle birbirinin farklı nüshaları olacak mahiyettedir. Ancak hangisinin daha önce kaleme alındığının ve ana nüsha olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Bu bölümde iki risâle arasında yaptığımız inceleme sonucunda tespit ettiğimiz farklılıklar belirtilmiştir.

3.1. Mukaddimelerindeki Farklılıklar

İki eser arasındaki en büyük farklılık mukaddimelerinde görülmektedir. *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin başında genişçe bir hamdele ve salveleden sonra eserin sebep-i telifinin belirtildiği bölüm yer almaktadır ki bu kısım diğer risâlede bulunmamaktadır. Buna göre Hâmid Efendi’nin bir müridi Rusçuk şehrinde sohbet halkasındayken şeyhinden hatıra olması için vâridâtlarından bir risâle tasnif etmesini rica etmiştir. Bundan sonraki bölümde şeyhe vârid olan Tâhâ sûresinin 5. âyetinin tefsiri yer almaktadır. Olayın akışından ve şeyhin mukabelesinden müridlerin özellikle bu âyetin tefsirini talep ettikleri anlaşılmaktadır. *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin giriş kısmı aşağıdaki şekildedir:

“Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm

[1b] Hamd [u] senâ ol bî-misl bî-hemtâ ma‘bûd-i Perverdgâra mahsûsdur ki nûruna cümle eşyâyı mezâhir eyleyip mir’ât eyledi ve bu cümleden zümre-i Benî Âdemi ahsen-i fitrat üzere ibdâ’ edip niçesin gırr-ı câhile efdal u ekrem ve *lekad kerremnâ Benî Âdeme*⁷⁶ ile ser-firâz eyledi ve salevât ile selâm-ı zâkiyât ol mir’ât-ı zât-ı Hudâ ve Hazret-i Habîb-i kibriyâ merkez-i dâire-i risâlet matla’-ı sitâre-i celâlet mesnet-nişîn-i serîr-i ıstifâ Hazret-i Muhammedü’l-Mustafâ sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerine olsun ki evzah u efdal edyânıyla zuhûr edip kendi ekmel-i enbiyâ olduğu gibi ümmetini dahı a‘ref-i ümem olmalarına ‘âlî-himem eyledi ve dahı âl ü ashâb ve ezvâc-ı mutahharât ve zürriyât-ı nebî ve çehâr-yâr-ı güzîn ve ashâb-ı sûffe ve ‘aşere [2a] ve eimme-i isney ‘aşer ve çâr-deh-i ma’sûm-i pâk ve mecmû’-i ashâb-ı güzîn ve tâbiîn ve tebe’-i tâbiîn *ırdvânullâhi Teâlâ ‘aleyhim ecmaîn*⁷⁷ üzerlerine olsun ki her biri bu dîn-i metîne kuvvet ü revnak verip dîn-i Muhammediyye şevket buldu ve kâffe-i enbiyâ ve’l-mürselîn ve melâiketü’l-mukarrebîn

⁷⁶ el-İsrâ 17/70. “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.”

⁷⁷ Allah’ın rızası hepsinin üzerine olsun.

üzerlerine olsun ki tarîk-i müstakîme muktedâ bih olmalarıyla muindirler. Emmâ ba'd iş bu şerh-i şerîfin tahrîrine bâis ve tastîrine sebep budur ki râh-ı tarîkatullâhda mürşid-i pîşvâmız olan ekmel-i sırr-ı şerîat ve şeyhü's-şüyûh mürşid-i kâmil râh-ı tarîkat ve reh-nümâ-yı bahr-i vahdet-i hakikat ve 'ârif-i billâh 'alâ usûli'l-ma'rifet Hazret-i Şeyh Hâmid Seyyid Kırîmî rahmetullâhi Teâlâ 'aleyhi'l-Bârî medîne-i Rusçukda mesned-i irşâdda tâlibîn-i sâlikîne imdâd u irşâd eyleyip ve niçe efsûrdeleri tarîk-i Hakka koyup ve her ferdi meşrebine ve dâiresine göre irşâd ve esrâr-ı nihânî-i İlâhiyyeyi fehmlerine göre i'lâm etmege i'timâd ve her bâb-ı müşkilâtın rumûzât-ı dekâyıkın fettâh-ı vâridâtıyla feth eyleyip mefâtihin yedlerine i'tâ ve niçe hicâbâtıyla mahcûbîn olan sâliklerin *innâ fetahnâ leke fethan mübînen*⁷⁸ sırrıyla vücûdlarına hâlet [2b] ve gözlerine nûrânîyyet ve lisânlarına lezzet ve kalblerine muhabbet ve üznlere *yâ 'ibâdî innî a'şaktü ileyke*⁷⁹ nidâsın işitdirip tadrîcle insân-ı kâmil ve hulâsa-i kâinât ve güzîde-i 'âlem-i taayyünât etdirip dest-i kudret-i Hak birle dem-â-dem mey-i vahdetden ve ke's-i samedîyyetden nûş etdirip lezzet-i kibriyâ-i celâl 'alâ tarîki'l-kemâl hâsıl eylediklerinde ba'z-ı ihvân-ı bâ-safâ ve 'âşikân-ı sâdikân Hazret-i 'azîze ziyâdesiyle niyâz ve iltimâs eyleyip dediler ki: 'Sultânım kendi *Vâridât-ı İlâhiyyenizden* bir risâle-i şerîf tasnîf buyurasız ki bizlere siz efendimizden teberrük [ve] yâdigârları ola.' deyu niyâz-mend olduklarında 'azîz hazretleri dahı anları tatyîben inşâallâhu Teâlâ bu matlûb dahı müyesser olsa gerekdir deyip va'd eylemişler. Ba'de zamân Hazret-i 'azîze işâret-i bâtniyye ve icâzet-i Rabbâniye zuhûrıyla *Vâridât-ı İlâhiyyeden* kalb-i şerîflerine *er-Rahmânü 'ale'l-'arşı'stevâ* âyet-i kerîmesinin tefsîr-i hakîkiyyesi zuhûr edip buyururlar: "İklîm-i vücûd-i insâniyye olan 'arş-ı ma'neviyye üzre halîfetü'r-Rahmân olan rûh-i sultâniyyenin keyfiyyet-i istivâlarından suâl buyurmuşsunuz."⁸⁰

Sebeb-i telifte "emmâ ba'd"dan başlayarak istivâ âyetine gelinceye kadar "kalb-i şerîflerine" kadarki kısım müellifin oğlu Hasan Kırîmî'nin istinsah ettiği Hâmid Efendi'nin *Sırât-ı Müstakîm* adlı risâlesinde de bulunmaktadır. Burada Hasan Kırîmî, er-Rahmân ale'l-'arşı's-tevâ âyetinin yerine risâlesine konu teşkil eden konuyu yazmıştır.⁸¹ Bu benzerlik sebebiyle eserin müstensihi ile ilgili iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Birincisi, *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin ferâğ kaydı olmamasına rağmen, müstensihi Hasan Kırîmî'dir. İkinci ihtimale göre ise Hâmid Efendi'nin sohbet halkasında bulunan bir müridinin kaleme aldığı veya istinsah ettiği nüshayı Hasan Kırîmî ikinci kez istinsah etmiştir. Eğer nüshayı bir mürid kaleme aldıysa mürşidi konuyu anlatırken yazmıştır veya istinsah ettiyse müellif nüshasından kaydetmiştir. Bununla birlikte Hâmid Efendi Rusçuk şehrinde irşâd faaliyetindeyken

⁷⁸ el-Fetih 48/1. "Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik."

⁷⁹ Ey kullarım! Muhakkak ki ben size çok sevdirdim.

⁸⁰ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 1b-2b.

⁸¹ Hasan Kırîmî, *Sırât-ı Müstakîm* (Osman Ergin, 360), 2a.

kendisinden farklı risâlelerin yazılmasına vesile olacak vâridâtların zuhur ettiği de görülmektedir.

Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşi’s-tevâ’nın mukaddimesinde yukarıda nakledilen bölüm bulunmamaktadır. Bu risâlenin mukaddimesi daha kısa ve sade bir görünüm arz etmektedir ve şu şekildedir:

“Hazreti’ş-Şeyh es-Seyyid Hâmid Kırımî Efendi Hazretleri’nin er-Rahmân ‘ale’l-‘arşi’s-tevâ âyet-i kerîmesini tefsîr-i haqîkîleridir. Raḥmetu’llâhi ‘aleyhi raḥmeten vâsi‘a. Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm. el-Hamdü lillâhi rabbi’l-‘âlemîn ve’s-salâtü ve’s-selâmü ‘alâ hayri halkihî Muhammedin ve ‘alâ âlihî ecmaîn. İmdi! Benim rûh-i pür-fütûhum, devâm-ı tecellîye erip şafâ-yı küllî bulasız. Eûzü billâhi mine’ş-şeytânî’r-racîm. Er-Rahmânu ‘ale’l-‘arşi’s-tevâ âyet-i kerîmesinin tefsîr-i haqîkîsin suâl buyurmuşsz. Gâliba iklîm-i vücûd-i insâniyyede olan ‘arş-ı ma‘neviyye üzre halîfetü’r-Rahmân olan rûh-i sulṭâniyye’nin keyfiyyet-i istivâlarından suâl buyurmuşsz.”⁸²

3.2. Hâtimelerindeki Farklılıklar

Vâridât-ı İlâhiyye’nin sonunda ferâğ kaydı bulunmadığı için müellif veya müstensih ismiyle telif veya istinsah tarihi bilinmemektedir. Hasan Kırîmî, *Sırât-ı Müstakîm*’in 1190/1776-1777 senesinin sonlarında telif edildiğini belirtmiştir.⁸³ Bu eserin sebep-i telifiyle benzerliği dikkate alındığında *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin de aynı veya yakın bir tarihte yazılma ihtimali bulunmaktadır. Diğer risâlede eserin hâtimesinde müellifin duası ve ismi ile müstensihin ve istinsah tarihinin yer aldığı bir ferâğ kaydı vardır ve bu kayda göre risâle, müellifin oğlu Seyyid Hasan tarafından 1219/1804-1805 senesinde, babasının vefatından dört-beş sene sonra istinsah edilmiştir. Bu kayıt aşağıdaki şekildedir:

“el-Me’mûlû’d-duâ min ‘atâi’llâhi tebâreke ve Te‘âlâ izâ vecedtümi’r-ricâ ilâ hâdimi ni‘âli’l-fukarâ Şeyh Hâmid-i Bî-Nevâ temme sene 1219 kallemeḥü’s-seyyid Hasan bin musannifi hâze’l-kitâb”⁸⁴

İki risâlenin bir diğer farkı ise *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin sonunda yer alan ve İsmâil Hakkı Bursevî’ye ait olan risâledir. İsmâil Hakkı Bursevî’nin, Tekfurdağı’nı ziyaretinde bir sohbet meclisinde müridler tarafından sorulan bir suâl üzerine kendi hattıyla yazdığı bir risâle, önemine binaen bu eserin sonuna eklenmiştir. *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin ferâğ kaydı bulunmaması sebebiyle müellife veya bir müridine aidiyeti kesin olmadığı için bu ek risâleyi kimin kaleme aldığı bilinmemektedir. Bu kısa risâlede ise genel olarak “nûn” harfinin lûgat manasından

⁸² Topal – Baş, “Şeyh Hâmid Kırîmî’nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale’l-arşi’s-tevâ* İsimli Risâlesi”, 217.

⁸³ Hasan Kırîmî, *Sırât-ı Müstakîm* (Osman Ergin, 360), 2b.

⁸⁴ Topal – Baş, “Şeyh Hâmid Kırîmî’nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale’l-arşi’s-tevâ* İsimli Risâlesi”, 228.

yola çıkılarak bütün kelime ve harfleri kendinde topladığı belirtilmiş, kâtip ile kalem ilişkisi yorumlanmıştır. Bu harfle ilgili sûflerin yaptığı değerlendirmeler açıklanmış, kalem ile divitin ilişkisi üzerinden insân-ı kâmilin mahiyeti belirtilmiştir. Bu kısa risâle aşağıdaki şekildedir:

“[9a] İsmâil Hakkı *kuddise sırruhu*’l-‘âlî hazretlerinin Tekfûrdağını teşrîflerinde idhâl-i dâire-i tarikat ile irşâd-ı bâhire-i feyz-i rahmet kılmış olan dervîşân-ı sıdk-nişânlarından ma’nâ-yı hakikat suâl olundukda ma’nâ-yı şerîflerin dest-i hüsn-i hattıyla muharrer bir mecmûa-i pür-gevherlerine tahrîr buyurmuş oldukları şerh-i mezkûr iş bu fakîr-i pür-taksîrin manzûrî olduğundan teberruân lil-âşîkîn iş bu risâle-i şerîfeye tahrîr olunmuştur.

Nûn lugatda mahbere ve devâta derler ki mevâdd-ı nukûş-i hurûf u kelimâtın müctemi’idir, pes kâtib ism-i müdebber ve mufasssala mazhar olmagla kalem sûret ile kalbinde olan tedbîri muktezâsınca ol mevâddı levh üzerine nakş edip kuvvetde olan ma’ânî-i fi’le ihrâc eder ve bununla her ma’nânın hakîkati vücûda gelir ve bu ma’nâdandır ki tâife-i sûfiyye *kuddisallâhu esrârahum* mertebe-i ehadiyyetden nûnla ta’bîr ederler zîrâ mevâdd-ı nukûş-i âlem ol mertebede müctemi’dir ve lâkin kâlem a’lâ-yı tecelli-i levh-i vücûd üzre nukât-ı kâinâtı rîhte kılıp her noktadan bir harf ve her bir harfden bir kelime ve bir kelimedenden bir âyet ve her bir âyetden bir sûre geldiği ana mushaf-ı tekvînî derler ve mushaf-ı tezeyyûn anın hakâikine mürşid olmak üzre firistâde kılınıp mürşid-i nâtik olan insân-ı kâmil dahı ol sâmitin hakâikini sûrete [9b] getirip enfûs ü âfâka tamâm mertebe nizâm vermişdir radiyallâhu ‘anh ve ‘an tevâbiihî Hakkı mim”⁸⁵

3.3. Metinlerindeki Okunuş Farklılıkları

Vâridât-ı İlâhiyye ile *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ*’nın metinlerinde ufak tefek kelime farklılıkları mevcuttur. Bu farklılıklar bir eserin iki nüshasında olabilecek türdendir. İki risâle arasında tespit ettiğimiz kelime ve okuma farklılıkları aşağıda sıralanmıştır. *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ*’yı değerlendirirken İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 0296/03 nüshası esas alınmıştır. Öncelikle *Vâridât-ı İlâhiyye*’deki varak numarasına göre kelimeler gruplanmış, ilk önce kelimelerin *Vâridât-ı İlâhiyye*’deki hâli, hemen yanında diğer risâledeki şekli ve varak numarası belirtilmiştir:

[3a]

sıfât-ı zemdir: sıfâtıdır [2a]

öyle: öylece [2a]

⁸⁵ Hâmid Kırîmî, *Vâridât-ı İlâhiyye* (Ali Emiri, 765), 9a-9b.

biz bunda: bir nebze [2a]
‘arşü’r-Rahmân ze’l-vecheyn: ‘arş-ı Rahmân zü’l-vecheyn [2a]
mukadderât-ı İlâhiyye: makdûrât-ı İlâhiyye [2a]
ahz kabul: ahz u kabul [2a]
sıfâtdan: sıfâtından [2a]

[3b]

zâtını ifnâ: zâtını ifnâ ve [2a]
bunlar fenâ bulmalı ki: bunları ifnâ etmeli ki [2a]
istivâ-yı Sübhânî: istivâ-yı Sübhân [2a]
kantaratü’l-hakîkatdır: kantaratü’l-hakîkat [2a]
ahvâl-i nefsinden: ahvâl-i nefisden [2a]

[4a]

evrâd ezkâr : evrâd u ezkâr [2b]
fesâd u inâd: fesâd inâd [2b]
hürde-gîr müşîr: hired-gîr müşîri [2b]
kabâ-yı tahnîs: kabâ-yı tahnîsi [2b]
metrûd: metrûd ve [2b]

[4b]

fe-bi’s’e’l-karîn: fe-bi’s’e’l-karîn deyip [2b]
a’dâsı ‘adûsuyla: a’dâ-yı ‘adûsuyla [2b]
gazâ-yı garrâ-yı ekber: gazâ-yı ekber [2b]
hayrân: hîzân [2b]
subh-i sâdık: ez-subh-i sâdık [2b]
va’d-i kerîmi ile: va’d-i kerîm-i müncez [2b]
gayret edip: gayret [3a]

şâh-ı şûmun: şâh-ı nefis-i şûmun [3a]

[5a]

cüll-i himmetini: cülî himmetini [3a]

makâm-ı mülhimden: makâm-ı mülhmeden [3a]

mazhar düşüp: mazhar olup [3a]

görür: görür ki [3a]

tek tenhâ: tek ü tenhâ [3a]

riyâzet-enderin: riyâzet-enderini [3a]

[5b]

zaferyâb olup kahr eder: zaferyâb u kahr eder [3a]

mahallinde ve: mahallinde [3a]

müşîr-i vezîr: mestûr vezîr [3b]

müsteşârî: müşiri [3b]

işâreti: işâretini [3b]

neş'e-yâb ve: neş'e-yâb [3b]

[6a]

secde-i şükr eyledikde: secde-i şükr eder [3b]

Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ da “şükr eder” ifadesinden sonra “ve ayıdır ki: ‘Ey mülk üssü padişâh-ı ‘âlem-penâh! Bu iklîm-i ahsen-i takvîme kim hilâfet eder?’ deyu niyâz eyledikde”⁸⁶ eklenmiştir.

hazîne-i genc: hazinedâr-ı genc [3b]

‘izz u saâdetiyle: ‘izz u saâdetle [3b]

taraf-ı bâhirü’ş-şerîflerinde: taraf-ı bâhirü’ş-şereflelerinde [3b]

fisk u fücûr: fisk fücûr [3b]

⁸⁶ Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî, *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 0296/03), 3b.

Kur’ân-ı Kerîme: Kur’ân-ı Kerîmesine [3b]

bûlbûl: bûlbûl gibi [3b]

[6b]

ebr-i bârân: ebr u bârân [4a]

bârân-ı ma‘nevîyi: bârân-ı mağlûbini [4a]

hayrân: vâlih-i hayrân [4a]

secde eder: secde eyler [4a]

[7a]

sâbika-i ezeli ebedî: sâbika-i ezeli [4a]

sa‘îrethânesinde: sa‘âdethânesinde [4b]

[7b]

nâkûs: ceres u nâkûs [4b]

Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ’da “nâkûs çalındı” cümlesinden sonra “Hemân çâre perde-i nâmûsu yırtıp bir gûne dahi gamhare olur ki”⁸⁷ eklenmiştir.

bu ‘âlem-i halk: bu ‘âlem halkı [4b]

hâl-i hayrette: hâle hayretle [4b]

âgâze eder: âgâz eder [4b]

kadem kadem: kademe kademe [4b]

mest-i harâb: mest-i harâb ve [4b]

[8a]

yevm-i ‘îd: yevmi ‘îd [4b]

esmâ-i hüsnâ: esmâü’l-hüsnâ [5a]

[8b]

kulun: kulun [5a]

ma‘nen ‘urûc: ma‘nen ‘urûcdur [5a]

⁸⁷ Hâmid Kırîmî, *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 0296/03), 4b.

<i>Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ</i> ’da “‘urûcdur” ifadesinden sonra “İcmâli takdîri üzredir. Zîrâ tafsîli dahi ziyâdedir. Ehline ma’lûmdur.” ⁸⁸ eklenmiştir.
risâle-i kasîrde: risâle-i kasîrede [5b]
<i>Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ</i> ’da “Risâle-i kasîrede meçhul kalmamıştır.” cümlesinden sonra “Çeşm-i basîretle nazar olunsun.” ⁸⁹ eklenmiştir.
‘azîzim mim: Diğer eserde yoktur.

İki risâle arasındaki hacim farkı da dikkat çeken hususlardan biridir ve varak sayısı farkı *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin başında bulunan sebep-i telifin de yer aldığı uzun mukaddimeden kaynaklanmaktadır. *Vâridât-ı İlâhiyye* 1b-8b varak aralığındayken *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ* 2a-7b varak aralığında gösterilmiştir. Yazma eserler çoğunlukla 1b yüzüyle başlar ve numaralandırılır. Bu risâlenin tahkikli metninin 2a ile başlatılması yazmanın iç kapağının da numaralandırıldığını göstermektedir. Risâlenin tenkitli metninden Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 14490-01 demirbaş numarasında kayıtlı nüshanın zemin nüsha kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nüsha tavsifleri verilirken bu risâlenin 20b-27b varak aralığında yer aldığı belirtilirken tenkitli metinde farklı bir numaralandırma yapılmıştır.⁹⁰

Sonuç

Türk İslâm edebiyatında sûfilerin kalplerine doğan ilhamları işleyen vâridât türünde yazılan eserler, çoğu mutasavvıfın mükâşefe sonucunda elde edilen bilgilerin gizli kalmasını tercih etmesi sebebiyle her zaman kolayca tespit edilememektedir. Hâmid Efendi’nin *Vâridât-ı İlâhiyye* adlı risâlesi ise isminden de anlaşılacağı üzere ilâhî kaynaklı bir vâridâttır. Vâridâtlar sürûr, hüzn, kabz, bast halinde zuhur edebildiği için vâridât olarak isimlendirilen metinlerin hangi ruh hâlinde kaleme alındığını tespit etmek pek kolay değildir. Hâmid Efendi’nin vâridâtı âyet tefsiri olarak ortaya çıkmıştır ve sebep-i telifte belirtildiği üzere vâridâtlarda sıkça görülen müridlerin talebi veya soruları üzerine kaleme alınmıştır. Konu anlatımındaki mecazlar, remizler ve kurgusalılık ile de vâridât özelliği taşıyan metin, âyetlerle de desteklenmiştir. Müellif âyetleri konuya dâhil ederken konu akışını bozmayacak şekilde düzenlemeye dikkat etmiştir.

Vâridât-ı İlâhiyye’nin muhtevasına baktığımızda ise Hâmid Efendi’nin “istivâ” âyetini açıklarken eserini seyr-i sülûk ve nefis terbiyesi üzerine inşa etmesi dikkat çekmektedir. Bu

⁸⁸ Hâmid Kırîmî, *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 0296/03), 5a.

⁸⁹ Hâmid Kırîmî, *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ* (Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 0296/03), 5b.

⁹⁰ Topal – Baş, “Şeyh Hâmid Kırîmî’nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale’l-arşı’s-tevâ* İsimli Risâlesi”, 211.

üslubuyla, eseri kaleme alırken diğer yandan müridlerine öğüt verme amacı güttüğünü de göstermiştir. Mertebe ve makamları aşmada bir mürşide ihtiyaç duyulması, evrâd ve zikirle meşgul olunmasının gerekliliği, akl-ı maâş ve akl-ı meâdın niteliği ve farkı gibi meseleleri ve eserde geçen diğer tasavvufî istilahları açıklarken bir yandan da didaktik bir metin ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle *Vâridât-ı İlâhiyye*, müellifin kalbine vârid olan bilgileri ilmî birikimiyle açıklaması sebebiyle hem ilâhî hem de ilmî bir vâridât niteliği taşımaktadır. Müellifin mükâşefe sonucunda elde ettiği bilgileri saklamayıp özel bir bilgi olarak görmesi ve muhafaza edip müridlerine aktarması onun eğitimci ruha sahip bir mutasavvıf olduğunu da göstermektedir.

Hem Halvetî hem Mevlevî olan Hâmid Efendi'nin eserinde, birçok vâridâtın aksine, kendi tarikatlarıyla ilgili bilgi vermeyişi veya mensup olduğu yollara dair bir işaret bırakmayışı da dikkat çekicidir. *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin bulunduğu nüshaya İsmail Hakkı Bursevî'nin eklenen risâlesi de vefat tarihleri ve Hâmid Efendi'nin 1770-1771 tarihinde Tekfurdağı'na hicret ettiği esas alındığında, 1725'te vefat eden İsmail Hakkı Bursevî ile karşılaşma ihtimali görünmemektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda İsmâil Hakkı Bursevî'nin risâlesinin Hâmid Efendi'ye ait olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Hâmid Efendi'nin *Vâridât-ı İlâhiyye* haricinde *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ* olarak isimlendirilen bir diğer risâlesi de aynı konuyu kapsamaktadır. İki risâle arasında yaptığımız karşılaştırmada bu iki eserin aynı olduğuna kanaat getirmiş bulunmaktayız. Metin kısımlarında geniş çaplı farklılıkların olmaması bizi bu kanaate sevk etmiştir.

Vâridât-ı İlâhiyye'nin mukaddimesinde yer alan sebep-i telif kısmının Hâmid Efendi'nin oğlu Hasan Kırîmî'nin istinsah ettiği *Sırât-ı Müstakîm* adlı risâleyle birebir aynı olması Hasan Kırîmî'nin eserin müstensihlerden biri olabileceğini düşündürmektedir. Müellifin Rusçuk'ta yaşadığı dönemde sohbet halkasına iştirak eden müridlerinden birinin yazdığı veya istinsah ettiği yazmayı Hasan Kırîmî'nin ikinci kez istinsah etme ihtimali de bulunmaktadır. *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşı's-tevâ*'nın da müstensihi olan Hasan Kırîmî, bu eseri 1219/1804-1805 senesinde yani Hâmid Efendi'nin vefatından dört sene sonra istinsah ettiğini zikretmiştir. *Vâridât-ı İlâhiyye*'de ise müellif Kırım'a bağlı Rusçuk şehrindeyken müridlerinin vârid talep ettiği yazmaktadır. Onun 1184/1770-1771 senesinde Kırım'dan ayrıldığı bilindiğine göre *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin yazılışı bu tarihten önceye dayanmaktadır. Hasan Kırîmî ise babasının *Sırât-ı Müstakîm*'i 1190/1776-1777 senesinde yazdığını belirtmiştir. Buna binaen sebep-i telifleri aynı olan *Vâridât-ı İlâhiyye*'nin de bu tarihlerde yazıldığı varsayılabilir. Hâsılı, sebep-i telifte de belirtildiğine göre müellifin

vâridinin “belli bir süre” hatta uzunca bir süre sonra zuhur ettiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre *Vâridât-ı İlâhiyye* her hâlükârda *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ*’dan daha önce kaleme alınmıştır. Ancak Hasan Kırîmî’nin *Vâridât-ı İlâhiyye*’nin mukaddimesini kısaltmasının ve sebep-i telifi metinden tamamen çıkarmasının nedeni bilinmemektedir. Her hâlükârda *Vâridât-ı İlâhiyye*, *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ‘ale’l-arşı’s-tevâ*’dan önce kaleme alındığı için eserin ana nüshası olarak kabul edilmeli ve diğer risâlenin nüshaları da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kütüphane kayıtlarında ise bu iki risâlenin ortak bir isimle adlandırılması ve künye bilgilerinin güncellenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Hamîd-i bî-Nevâ el-Kırîmî’nin *Vâridât-ı İlâhiyye* adlı risâlesi ana hatlarıyla incelenip değerlendirilmiştir. Müellifin hem bu eseri hem de diğer eserleri üzerinde yapılacak çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ali el-Kârî. *Şerhu 'ş-Şifâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000. 2/103.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misallı Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen "Kırımî" Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 357-395.
- Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî. *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu 'ale'l-arşi's-tevâ*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 0296/03, 1b-5b.
- Hâmid-i bî-Nevâ el-Kırîmî. *Vâridât-ı İlâhiyye*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 765, 1b-8b.
- Hasan b. Seyyid Hâmid Kırîmî. *Sırât-ı Müstakîm*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, Türkçe Yazmalar, 360, 1b-70a.
- Kızılkaya, Müzekkir. "Hamîd Kırîmî'nin Hayatına Dair Bir Değerlendirme ve Bilinmeyen Şiirleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 25/49 (2022), 151-196.
- Komisyon. "Hâmid-i Bînevâ". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*. 4/86. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Mealî*. çev. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıç, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. nşr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ'*. nşr. Muhammed Mustafa el-Azamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 2004.
- Tokhlu, İslam. *Kırımlı Sûfîler: Tarih ve Literatür*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Topal, Hüseyin – Baş, Emrah. "Şeyh Hâmid Kırîmî'nin *Tefsîru âyet-i er-Rahmânu ale'l-arşi's-tevâ* İsimli Risâlesi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 196-231.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.

- Ustakurt, Furkan vd., “Tekirdağ’da Bir Gülşenî Şeyhi: Hâmid-i Bî-Nevâ’nın Hayatı ve Eserleri”. *Tekirdağ’da Dinî ve Kültürel Hayat*. ed. Hasan Keskin. 441-460. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tekirdağ Kültür-Tarih-Sanat Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2022.
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İstivâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/402-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.